

УДК 128:130.1/3:005:124.1:37.014.5:316.422

ББК Ю.212. 22

Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Збірник наукових праць. – Запоріжжя ЗДІА. – Вип. №18. – 2004. – XXX с.

Головний редактор – Воронкова В.Г., доктор філософських наук, професор, академік Української академії Політичних наук України, академік Міжнародної академії наук вищої школи.

**Редакційна колегія:
секція “Філософія”**

Воронкова В.Г. – д. ф. н., професор (м. Запоріжжя)

Жацько В.А. – д. ф. н., професор (м. Запоріжжя)

Кривега Л.Д. – д. ф. н., професор (м. Запоріжжя)

Воловик В.І. – д. ф. н., професор (м. Запоріжжя)

Таран В.О. – д. ф. н., доцент (м. Запоріжжя)

Додонов Р.О. – д. ф. н., професор (м. Донецьк)

Бех В.П. – д. ф. н., професор (м. Київ)

Бондарчук І.А. – д. ф. н., професор (м. Київ)

Вандишев В.М. – д. ф. н., професор (м. Житомир)

Волинка Г.І. – д. ф. н., професор (м. Київ)

Андрущенко В.П. – д. ф. н., професор (м. Київ)

Оніщенко І.Г. – д. п. н., професор (м. Київ)

Горбатенко В.П. – д. п. н., професор (м. Київ)

Сіленко А.О. – д. п. н., професор (м. Одеса)

В цьому збірнику наукових праць представлено доробок науковців вузів м.м. Запоріжжя, Житомира, Києва, Одеси, Сум та польських колег з Варшави. Дано філософське осмислення проблем буття особистості і сенсу життя; проблем сучасного тероризму у глобальному і регіональному вимірах, проблем освіти, науки, релігії і культури.

Постановою Президії ВАК України 5-05/4 від 11.04.2001 р. “Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії” включений в перелік видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософії.

Слюсар В.М. – аспірант
(Житомир, ЖДУ ім. Івана Франка)

РОЛЬ РЕЛІГІЇ В ПРОЦЕСІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті автор досліджує релігійну детермінацію самореалізації особистості, характеризуючи її специфіку та залежність від визначення місця людини в конкретних релігійних моделях.

Ключові слова: особистість, самореалізація, духовність, об'єкт, суб'єкт, індивідуальність, детермінація, екзистенція.

Феномен існування і трансформації релігії посідав важливе місце у філософських працях, в яких зв'язок особистості та релігії розглядався у ряді понять: "духовний світ", "сенс життя", "свобода волі". Теїстичне світо-розуміння залишається і в сучасному суспільстві важливим чинником формування особистості. Дослідження впливу релігії на формування світогляду особистості завжди займало певне місце в системі наукового пізнання і знайшло своє відображення у працях філософів ще з античних часів до сучасності. У радянській філософії відзначалось, що система встанов, принципів, норм, оцінок, знань, уявлень релігійного світогляду

не дозволяє становленню цілісної особистості, здатної до повної самореалізації. Проте, слід відзначити дослідження Київської світоглядно-антропологічної школи, заснованої В.І. Шинкаруком, які в людському світовідношенні робили акцент на практично-духовному боці, духовному світі людини.

Актуальною проблемою залишається детермінантна роль релігії в процесі самореалізації особистості, оскільки теїстичний світогляд, який має у своїй структурі самоідентифікацію людини та відчуттєве відображення нею оточуючої дійсності як світовідчуття, оціночне відношення до буття як світосприйняття та пояснення світу, людини, її природи та місця у світі як світорозуміння, він одночасно заперечує можливість існування інших світоглядних систем. Визначення місця релігії та специфіки детермінації нею самореалізації особистості є метою даної статті.

Особливе місце у структурі самореалізації особистості посідає культура, через освоєння якої даний процес постає як цілісний, та яка являється засобом механізму самореалізації. Культура містить у собі певний концентрований зміст покладання людських сутнісних сил, який індивід у процесі своєї діяльності розпредметнює, при цьому виявляється його індивідуальність, поглиблюється ступінь самореалізації особистості, важливою детермінантою якої вона і являється. "Культура є тим "оптичним склом", тією особливою формою детермінації життєдіяльності індивіда, в ході якої він самореалізується" [3, 132]. Особистість повинна з культурних надбань людства, з єдності усіх матеріальних і духовних досягнень, вибирати направленість і зміст власного життя, свої ідеали та цінності. А "навколишній світ за своїми параметрами та якісними характеристиками аж ніяк не задовольняє людину, і вона витворює власний світ – світ культури, виходячи далеко за межі наявного буття" [2, 228].

Сам перехід об'єктивного світу у внутрішнє надбання суб'єкта визначається не у фізіологічній сфері, а у духовному світі конкретного індивіда, що володіє потенціалом свободи, який полягає у його здатності піднятися над буденними обставинами. Релігія, яка займає особливе місце в культурі (оскільки є основним елементом її духовної сфери), яка породжена культурою та не може існувати поза нею, але проявляється лише після особистісної ідентифікації, коли індивід виходить з ув'язнення "від себе" до "на себе", залишається важливим чинником формування внутрішнього духовного світу особистості. У духовності розкривається прагнення людини осягнути, усвідомити істинність власного буття. "Духовність постає як невсипуща "турбота" людини про себе, як погляд, спрямований особистістю всередину себе з метою самовдосконалення, самотворення" [7, 223].

Особистість, що володіє духовною культурою, має і достатньо розвинену світоглядну свідомість (релігія являється однією з форм суспільної

свідомості), яка сприяє утвердженню свободи в практичній і духовній діяльності, творчому освоєнню дійсності, виробленні здатності самостійно складати свою життєву програму, планувати власне майбутнє. У свою чергу, "особистість, яка керується світоглядними переконаннями, сама визначає свою позицію, цілі та лінію поведінки на основі вільно прийнятих принципів, набуваючи тим самим певну незалежність від емпіричної дійсності, від панування ситуацій, що складаються стихійно" [6, 117], що заперечує негативний детермінантний вплив випадковості у процесі самореалізації особистості та збільшує рівень її свободи.

Важливим поняттям, що дозволяє розкрити сутність феномену релігії як детермінуючого чинника становлення і розвитку особистості є духовний світ людини, який, як і її духовне життя, має нелінійний характер зв'язку з буттям, а зокрема у процесі трансформації у власній свідомості матеріального світу вона потребує розкрити сутність земного і тимчасового та неземного й вічного через входження у трансцендентне. Особливою рисою духовності особистості є прагнення вийти за межі загальноприйнятого, усвідомити своє місце у світі та соціумі, гармонізувати внутрішній світ відносно до невідповідності бажаного та дійсного, через що і з'являється думка про щось більш довершене, ніж сама людина.

Можливість пізнання світу шляхом трансцендентування меж людського досвіду, визнання існування більш досконалого, ніж сама людина, тобто Бога, спонукає визначенню для неї трансцендентальної ідеї Бога як істини в особистісному пізнавальному досвіді. Пізнання й розкриття сутності Бога шляхом включеності у релігійну екзистенцію одночасно спрямоване на внутрішнє саморозкриття особистості, пошук гармонізації власної життєтворчості, що вимагає від людини актуалізації її сутнісних сил, а до структури даного процесу окрім мислительних та образних засобів входять способи креативного світоосягнення і здатності до трансцендентності. Емпіричне буття людини таким чином реалізує потребу, що полягає у пошуку опори на найвище, абсолютне світорозуміння та смислоосягнення. У такому зв'язку з Абсолютом виявляється релігійне самоствердження людини як біосоціодуховного суб'єкта.

Наявність існування трансцендентального не визнає владу "потойбічного" над людиною, її повну підкореність волі Вищого замислу. Навпаки, людська здатність до трансценденції сприяє становленню та самореалізації особистості, оскільки цей процес містить у собі святенність, не зосереджується на самій особистості, виходячи за її межі. Основою свободи та вільного вибору в процесі творчості людиною власного життя виступає ідея як життєорганізуюче ядро. Будучи вищою формою інтеграції буття особистості, цілісністю багатоманітності її життєвих вчинків, ідея не лише

синтезує духовне життя людини та її плани, акти вибору, переживання, але й синтезує конкретну життєдіяльність у площині конкретної долі. У релігії найвищою ідеєю є Бог, Абсолют. Саме від визначення місця людини в конкретній моделі сакрального універсуму залежить суть процесу становлення особистості, її активність в освоєнні світу, самопізнанні та здатності до розвитку і самовдосконалення, оскільки "сакральне – найвищий зразок для поведінки людини чи покоління людей, згідно до якого будується життя, визначається образ дії" [1, 37]. Зокрема у найдавніших релігійних моделях людина була підкорена суворим законам, які регулювали і діяльність богів (у шумерсько-вавілонській), незмінному всевладному закону (у ведійській), волі всесильного божества (в єгипетській), уособленню долі в божественному світі та вічного закону справедливості (в еллінській), а отже роль людини залишалася пасивною, повністю підкореною вищій силі. Але у цих же моделях існувала потенційна активність людини, яка полягала у підкоренні собі надприродної сили богів за рахунок правильно виконаних ритуалів.

Утім, уже буддизм, іудаїзм та християнство надають людині роль активного перетворювача дійсності. Якщо у буддизмі людина виступає як господар долі, який відповідає за своє життя, а карму людини не може змінити навіть Бог, але ця активність призводить до абсолютної пасивності, то в християнстві основою активності є виконання заповідей Ісуса Христа, людина вільно обирає альтернативний шлях і має свободу не коритися злу. Іудаїзм, як одна з найдавніших національних релігій, відводить людині роль перетворювача світу, вдосконалюючи духовний розвиток людства, власний духовний світ і саму світобудову, через дотримання моральних законів людина стає вільною і прямує до спасіння. Відповідно до належності до певної релігії визначається світовідношення окремого індивіда та виокреслення ним своєї ролі у процесі життєтворчості.

Виявляючи дані ознаки було здійснено спроби класифікувати релігії за характером активності особистості в них стосовно реалізації власних сутнісних сил, здійснення власної життєвої програми. Е. Фромм, зокрема, визначав, що розкриття сутнісних сил особистості залежить від якості релігії: вона або сприяє даному процесі, або паралізує його. При цьому філософ розрізняє авторитарну та гуманістичну релігії. Перша заключає в собі такі релігії, які характеризуються покладанням особистістю своїх сутнісних сил вищій силі на основі поклоніння, послуху. Людина як недосконала істота може себе усвідомити лише через трансцендентне, її воля підкорена божественній силі. Самореалізація особистості у даній моделі релігій детермінована проектуванням своїх задатків на Вище, Божественне, надприродне.

На противагу даній моделі постають релігії, об'єднані в гуманістичній моделі, в якій людина, володіючи свободою діяльності щодо перетворення світу, стає співтворцем Бога. Культурні, догмати постають на другий план, а у центрі постає особистість, для якої Бог є перш за все ідеальним образом того, до чого вона повинна прагнути, кінцевою метою особистісного становлення. "Бог – це символ духовної реальності, яку ми прагнемо досягнути, але не можемо описати чи визначити" [5, 60]. Отже дані релігії стимулюють активність особистості, можливості її самореалізації, інтегрують зовнішні детермінанти.

Професор О.С. Онищенко виділяв чотири релігійні моделі, серед яких містико-аскетична, в якій домінує загальна орієнтація віруючих на максимальне самообмеження індивіда відповідно до релігійних установок, визначення присвяти духовному самовдосконаленню як основної мети самореалізації особистості, що породжує релігійних аскетів, ченців, самітників та, навіть, фанатиків. Іншою релігійною моделлю була виділена поміркована, що акцентувала увагу на дотримання сформованих уже родових традицій, культових приписів, обрядів, що передбачає свободу вибору сфер та механізмів самореалізації поза межами формального збереження даних традицій. До цієї моделі відносяться більшість світових релігій. Особливою характеристикою наступної – раціонально-реалістичної – моделі є найповніша самореалізація на основі раціонально визначених релігійних принципів, відкидаючи неприйнятні для цього приписи, що передбачає прагнення знайти нові форми соціального та релігійного життя, тобто соціальна активність особистості являється однією з основних передумов даного процесу. Перехідною моделлю залишається напіврелігійна-напівсвітська, в основі якої уже віра не в Бога, а у певну надприродну силу, відповідальність перед якою визначає свободу вибору сфер, методів та засобів самореалізації, детермінуючи її, перш за все на рівні духовності, виключаючи вплив релігійних інститутів соціальними механізмами. Визначаючи останні дві моделі життєдіяльності віруючих як такі, що виникли в основному на ґрунті релігійного модернізму [4, 21], які покликані подолати "вертикальний" погляд на відносини Людина-Бог та поєднати з "горизонтальним", в якому Бог знаходиться в самій людині та її благородних справах, слід відзначити особливу роль активності особистості, яка визначає рівень свободи останньої.

Самореалізація особистості для віруючої людини процес більш складний, оскільки, з одного боку передбачає певну пасивну життєдіяльність через провіденційний характер релігії, а з іншого – існування найвищого ідеалу, наближеність до трансцендентної ідеї надприродного, втіленої в усвідомленні Бога, виключає конкретного індивіда з площини буденності, надаючи процесу самореалізації вищого змісту (реалізуючи

себе, людина реалізує й іскру Божу в земному світі, оскільки духовне "Я" особистості уявляється атомом Абсолюту).

Важливу роль для особистісної самоідентифікації відіграло християнство, зокрема його увага до духовного світу людини, адже в Нагірній проповіді Ісуса Христа висловлюються вимоги, які має ставити сама людина до свого внутрішнього світу, замість старозаповітних моральних законів, що визначають сугність і форму гріха, християнство ставить на перше місце внутрішній поклик до гріха, який особистість у своєму розвитку повинна подолати. Замість "не чини гріх!" постає "не думай чинити гріх!". Така здатність людської душі тлумачиться через її божественне походження, адже "І сказав Бог: "Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою", "І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, – і стала людина живою душею" [Буття 1.26, 2.7]. Саме в існуванні духовного світу в людини, свідомості, здатності мислити тлумачиться сучасними теологами її подібність до Бога, що спонукає до самопізнання, надаючи даному процесу рис включеності в глобальне світоіснування та богодіяльності. А отже і розкриття індивідуальних якостей в процесі самореалізації особистості може визначатися як величне надприродне явище, оскільки індивідуальність несе на собі Божу печать.

Процес самопізнання особливо важливий для особистості, оскільки таким чином створюються нею самою можливості для реалізації сутнісних сил у практичній діяльності, що впливає на рівень її самореалізації. У християнстві божественна першопричина у людині є інтимною, внутрішньою направленою на всеохоплюючий особистісний самоаналіз, що поєднується з надсвітовою особистістю, тобто через контакт з Богом відбувається створення людиною себе. Крім богоданності людської душі релігія акцентує свою увагу на цінність людського життя, та відповідальності кожного індивіда за правильне розпорядження ним. У більшості релігій людина не має права позбавити життя ні себе, ні будь-кого іншого. Поділяючи життя на земне та неземне, форма останнього, яке є вищою рівня і, за звичай, вічним, позбавленим буденних обставин і способу життя, визначається правильним (з точки зору релігійних установок) проходженням земного життєвого шляху. Однак, констатуючи підвищену відповідальність людини за власний вибір життєдіяльності, потрібно відмітити її відчуття вторинності до розпорядження ним, оскільки людина не являється власником свого життя. Бог дав життя і лише він має право його повернути. Найвищою цінністю визначається здатність віддати своє життя за ідею Бога та віри, за духовний розвиток людства.

Зразком для християн є жертвна смерть Сина Божого для утвердження нового рівня людської духовності. Самопожертва задля реалізації

своєї великої життєвої цілі є властивістю особистості, що досягла високого рівня зростання, але фанатизм, зокрема релігійний, заперечує можливість цілісного становлення особистості, що є важливим детермінантом її самореалізації. Відповідальність є обов'язковою умовою справжньої свободи. Релігія передбачає особистісну відповідальність перед собою, перед громадою (на найвищому її рівні – суспільством) та перед Богом. Утім це особлива риса високодуховної людини. Звільненням від відповідальності є віра в долю, що передбачає визначеність наперед всіх дій.

Процес самореалізації особистості – складний за своєю структурою та механізмами, але крім його культурно-соціальної детермінації спостерігається залежність від зовнішніх обставин та випадків, що породжує сумніви та невизначеність, особливо це спостерігається у моменти вибору сфер покладання сутнісних сил особистості. Вибір – це відкриття особистістю життєвих перспектив, власної свободи, адже вона досягає своєї довершеності в цілеспрямованості та визначеності власної життєвої позиції. Свідомий вибір на основі ціннісних установок є раціональним актом, проте існує ситуація, коли людина не може визначити правильну альтернативу, зокрема вибір одного з двох приємних варіантів життєвої ситуації.

У даних життєвих обставинах індивід потребує переконаності у правильності свого рішення. Подібна ситуація відбиває прагнення людини включитись у несвідоме, ірреальне, надприродне. Стан трансцендентного спілкування з Богом через молитву, сон, ритуальне дійство тощо передбачає здатність людини отримати "знак", який би зміг вказати на необхідний варіант вибору. У такий момент в особистості у найвищій мірі проявляється потреба в релігійному освященні буття, оскільки людині так і не вдалося створити методологію розв'язання даного конфлікту її внутрішнього світу.

Слід відзначити актуальність вказаної проблеми, оскільки непізнаною залишаються на сьогодні природа віщих снів, трансцендентних символів, інтуїтивності, а також різних форм передбачень. Християнство, наприклад, заперечує можливість людини дізнатися свою долю, але підкреслює високий рівень відповідальності за власний вибір. Так, зокрема, знаходячись перед вибором жити у зневірі, чи померти за спасіння людства, Син Божий під час молитви у Гетсиманському саду просить Бога: "Отче Мій, коли можна, нехай обмине ця чаша Мене..." [Мт. 26.39], але у наступній же молитві через усвідомлення месіанської ролі виявляється готовність Ісуса Христа до самопожертви, підкреслюючи найвищий рівень духовної відповідальності: "Отче Мій, як ця чаша не може минути Мене, щоб не пити її, – нехай станеться воля твоя!" [Мт. 26.42].

Постмодерністське суспільство, формалізоване та інформаційно насичене, детермінує соціальну природу особистості, пропонує їй у процесі

соціалізації ряд ціннісних установок, необхідних для її існування в ньому. Проте і зараз великий вплив на процес самореалізації особистості справляє релігія (враховуючи, що більшість релігій зароджені тисячі років тому).

Релігійна детермінація – складне та неоднозначне явище, про що свідчить значна кількість трансформації більшості з них та спроби по-іншому усвідомити їх принципи в залежності від розвитку суспільства та духовності людства. З одного боку, нав'язування готових невибіркових програм життєдіяльності та сенсожиттєвих установок, провіденційний характер буття, що чітко обмежує свободу життєтворчості людини, та з іншого боку.

Слід відмітити існування божественного благословіння діяльності людини, залучення до ірреального, надприродного, високий духовний рівень її розвитку, що робить особистість активним перетворювачем дійсності та підкорювачем обставин – все це характеризує багатогранність зв'язку людини і релігії. Процес самореалізації особистості, який може включати у себе релігійне спілкування з надсвітвовою особистістю, Богом, водночас пропонує своєму суб'єкту істину про його вищу значимість, засвоюючи яку він має усвідомити особливе значення свободи волі в ньому, власне саму свободу самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Иванова Н.Я. Философский анализ проблемы смысла бытия человека. – К.: Наукова думка, 1980. – 187 с.
2. Могильний А.П. Культура і особистість. – К.: Вища шк., 2002. – 303 с.
3. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). – Житомир: ЖІТІ, 1997. – 214 с.
4. Онищенко О.С. Несумісність атеїстичних і релігійних моделей життєвого шляху особи // Філософська думка. – 1982. – №4. – С. 20-22.
5. Предко О.І. Релігія у контексті гуманістичного психоаналізу Е.Фромма / Вісник Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – № 52-53. – С. 59-61.
6. Соболева Н.И. Жизненный выбор личности как проблема ее мировоззрения //Жизненный путь личности. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 97-117.
7. Табачковський В.Г. Особистісні виміри людського: духовність, свобода, творчість, моральність // Філософія: світ людини / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2003. – 432 с.

Слюсар В.Н. Роль релігії в процесі самореалізації особистості. В статті автор досліджує релігійну детермінацію самореалізації особистості, характеризує її специфіку і залежність від визначення місця людини в конкретних релігійних моделях.